

ROLA PGR W BILANSIE ZBOŻOWYM POLSKI

ZDZISŁAW KARCZEWSKI

Produkcja i skup zbóż

Dla omówienia udziału PGR w bilansie zbożowym naszego kraju przedstawimy najpierw ogólne dane o produkcji i skupie zbóż w PGR na tle liczb dotyczących całego rolnictwa, a następnie omówimy szczegółowiej poszczególne czynniki oddziaływające na kształtowanie się sytuacji zbożowej w PGR, starając się wykazać, gdzie kryją się główne rezerwy, które mogłyby pozwolić na zwiększenie dotychczasowej roli PGR w naszej gospodarce zbożowej.

Poniższa tabela ilustruje rozwój produkcji i skupu zbóż z PGR na tle analogicznych danych dla całego rolnictwa (tabela 1).

Udział PGR w krajowej produkcji zbóż nie uległ w ciągu ostatnich 9 lat istotnym zmianom, niemniej jednak wykazuje w okresie od 1955 do 1961 r. tendencję lekko malejącą, co związane było w pierwszych latach tego okresu głównie ze zmniejszającą się ogólną powierzchnią PGR, a w ostatnich z malejącym odsetkiem zbóż w strukturze zasiewów. Szczególnie niski udział PGR w produkcji zbóż 1961 roku wynika z tego, że w roku tym w przeciwieństwie do całego rolnictwa plony zbóż w PGR nie były szczególnie wysokie.

Bardzo silnie rośnie natomiast udział PGR w ogólnym skupie zbóż — w roku 1962/63 był on ponad 2-krotnie wyższy niż w 1956/57 r. Zjawisko to wynika ze znacznego wzrostu skupu zbóż w PGR przy względnie ustabilizowanym poziomie skupu w całym rolnictwie.

Wzrost dostaw zbóż dla państwa przez PGR spowodowany był jednak nie wzrostem produkcji ale ograniczeniem sprzedaży pracownikom (z ok. 226 tys. ton w 1956/57 r. do ok. 97 tys. ton w 1962/63 r.), oraz zwiększeniem zakupów pasz treściwych oraz ziarna siewnego. Skup zbóż netto utrzymywał się w ostatnich latach na niewiele zmieniającym się poziomie, a produkcja towarowa (skup + sprzedaż pracownikom) netto uległa nawet dość istotnemu zmniejszeniu.

Tabela 1

Udział PGR w produkcji i skupie zbóż całego rolnictwa

	Jedn. miary	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963 p. w.
Produkcja zbóż ogółem	tys. t.	13013	12417	13924	13912	14439	14655	15872	13821	14600
w tym PGR	"	1387	1250	1356	1301	1329	1329	1341	1354	1386
Udział PGR w prod. ogół.	%	10,7	10,1	9,7	9,4	9,2	9,1	8,4	9,8	9,5
Skup zbóż ogółem	tys. t.	3115	2428	2227	2271	2648	2318	2486	2217	2470
w tym w PGR	"	575	400	450	557	711	721	763	752	780
Udział PGR w skupie	%	18,5	16,5	20,2	24,5	26,9	31,1	30,7	33,9	31,6
Skup zbóż ogół. netto	tys. t.	1704	1042	859	741	613	173	862	251	180
" z PGR	"	276	77	173	332	379	285	311	246	272
Stosunek procentowy skupu zbóż netto PGR do skupu netto ogółem	%	16,2	7,4	20,1	34,8	61,8	164,7	36,1	98,0	151,1
Pasza i ziarno siewne od rolnictwa ogółem	tys. t.	1411	1386	1368	1530	2035	2145	1624	1966	2290
Pasza i ziarno siewne dla PGR	"	299	323	277	225	332	436	452	506	508
Udział PGR		21,1	22,3	20,2	14,7	16,3	20,3	27,8	25,7	22,2

Bardzo poważnym wahaniom ulega natomiast udział PGR w ogólnym skupie zbóż netto, co związane jest z dużymi wahaniami, jakie miały miejsce w skupie netto z gospodarki chłopskiej. Wobec tego jednak, że skup netto w gospodarce chłopskiej przy dużych wahaniami w poszczególnych latach miał jednak ostatnio tendencje wyraźnie zniżkowe, w PGR był dość ustabilizowany, rola PGR w bilansie zbożowym wyraźnie wzrosła.

Należy jeszcze zwrócić uwagę na to, że udział PGR w zakupie pasz treściwych i zbóż siewnych dostarczanych rolnictwu przez państwo waha się w granicach 15—28% i po wyraźnym wzroście do 1961 r. w ostatnich dwóch latach uległ ponownemu zmniejszeniu.

Po tym ogólnym scharakteryzowaniu roli PGR w krajowej produkcji i skupie zbóż, omówimy teraz szczegółowiej poszczególne czynniki, które decydują o kształtowaniu się produkcji i towarowości zbóż w PGR, a więc zmiany jakie miały miejsce w ostatnich latach w powierzchni zasiewów, w plonach i rozdysponowaniu zbóż.

Powierzchnia zasiewów

Na poniższej tabeli 2 przedstawione jest kształtowanie się powierzchni zasiewów zbóż w PGR oraz zachodzące zmiany w udziale zbóż w strukturze zasiewów.

Powierzchnia zbóż w PGR miała w latach 1956—1962 wyraźną tendencję malejącą. Ogółem w latach tych zmniejszyła się ona o 226 tys. ha. Spadek ten w okresie 1956—1960 o 135 tys. ha związany był ze zmniejszeniem ogólnej powierzchni PGR, kiedy to ogólna powierzchnia zasiewów zmalała o 226 tys. ha. Spadek powierzchni zbóż nie został zahamowany w latach 1960—1962, kiedy to w wyniku przyjmowania nowych gruntów powierzchnia PGR zaczęła ponownie wzrastać. W tych 3 latach powierzchnia zbóż obniżyła się jeszcze o ok. 90 tys. ha. Stało się to na skutek dalszego poważnego spadku zbóż w ogólnej powierzchni zasiewów. Udział ten, który nigdy nie był w PGR wysoki spadł w 1962 r. do bardzo niskiego poziomu — 43,8%.

W 1963 r. nastąpił lekki wzrost tego udziału, ale był on jeszcze ciągle bardzo niski — 44,9%.

Niski procent zbóż w strukturze zasiewów jest w PGR zjawiskiem powszechnym co ilustruje tabela 3.

Udział zbóż w strukturze zasiewów był w PGR zawsze stosunkowo niski, znacznie niższy niż w całym rolnictwie. Udział ten miał przy tym stałą tendencję zniżkową, zahamowaną nieco w latach 1956—1959 i szczególnie silnie zaznaczającą się w latach 1960—1962.

Tabela 2

Powierzchnia zbóż w PGR

	J. m.	1950	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963 r.	
											PGR	rate rol- nictwo
Pow. zasiewów ogółem	tys. ha	1307,4	1986,7	2052,6	2040,7	1857,7	1786,7	1762,3	1783,5	1817,5	1845,9	1534,5
W tym 4 zboża	"	707,7	1001,0	1021,4	988,1	923,2	886,4	843,7	798,6	795,2	829,3	8651,9
Pow. zasiewów zbóż	% og. pow. zas.	54,1	50,4	49,8	48,4	49,7	49,6	47,9	44,8	43,8	44,9	56,4
W tym pszenica	"	11,4	11,1	10,8	9,9	10,3	10,7	10,6	11,0	12,1	13,3	10,1
Zyto	"	23,6	20,6	21,0	20,2	20,3	20,7	19,7	17,8	16,4	15,4	28,5
Jęczmień	"	7,5	8,0	7,4	7,4	7,7	7,5	7,6	7,2	7,3	8,0	4,9
Owies	"	8,8	9,6	8,0	8,0	8,0	8,7	8,1	7,5	6,7	7,1	11,0
Mieszanki	"	2,8	1,1	1,9	2,2	2,4	2,0	1,9	1,3	1,3	1,1	1,9

Tabela 3

Udział zbóż w strukturze zasiewów w poszczególnych WZ PGR

Województwo	1950	1955	1959	1962
Polska	54,2	50,8	49,6	43,8
WZ PGR	54,3	50,9	50,0	44,0
1. WZ Warszawa	54,5	44,5	46,2	40,7
2. „ Bydgoszcz	51,3	48,0	47,8	41,6
3. „ Poznań	50,7	45,4	48,2	41,5
4. „ Łódź	50,9	42,5	45,7	42,6
5. „ Kielce	51,1	44,3	44,6	40,0
6. „ Lublin	59,9	60,9	50,7	47,4
7. „ Białystok	59,6	59,2	50,7	44,6
8. „ Olsztyn	59,9	57,6	52,0	45,4
9. „ Gdańsk	55,8	50,2	48,—	43,5
10. „ Koszalin	57,0	53,0	50,7	43,0
11. „ Szczecin	57,4	54,9	52,6	48,3
12. „ Zielona Góra	47,4	50,5	51,3	42,8
13. „ Wrocław	51,9	47,6	49,8	45,0
14. „ Opole	50,0	45,0	47,7	43,6
15. „ Katowice	—	43,2	46,0	41,8
16. „ Kraków	—	—	—	—
17. „ Rzeszów	53,5	49,0	48,2	40,8

Zmniejszenie się udziału zbóż związane było przede wszystkim z przeznaczeniem coraz to większych powierzchni pod rośliny pastewne¹⁾ udział tych ostatnich wzrósł z 19,4% w 1955 r. do 29,3% w 1962 r. Zmiany te uzasadnione były częściowo rozwojem hodowli w PGR oraz koniecznością pewnego ograniczenia siewu zbóż w stanowiskach, gdzie z braku siły nawozowej uzyskiwane plony były bardzo niskie. Niewątpliwie jednak w licznych przypadkach ograniczenie powierzchni zbóż i rozszerzenie powierzchni upraw pastewnych było posunięte zbyt daleko, hamując wzrost produkcji zbóż w PGR. Występujące często braki pasz skłaniały gospodarstwa do rozszerzenia uprawy roślin pastewnych, zwłaszcza gdy przewidywany był dalszy wzrost pogłowia. Zbyt mało jednak starań przykładano do podniesienia wydajności z upraw pastewnych na dotychczasowym obszarze, a szczególnie duże zaniedbania występowały w zakresie wykorzystania rezerw, jakie tkwiły w niedostatecznie zagospodarowanych użytkach zielonych.

O nieproporcjonalnie dużej — w stosunku do uzyskanej produkcji zwierzęcej — powierzchni zajętej przez rośliny pastewne w PGR świadczyć może fakt, że udział tych roślin w ogólnej powierzchni za-

¹⁾ Pewną rolę odegrało tu rozszerzenie uprawy kukurydzy.

siewów był w PGR w 1962 r. prawie 3 krotnie wyższy niż w gospodarce chłopskiej (PGR — 29,3% — gospodarka chłopska 10,7%¹⁾) mimo, że nasilenie bydła w PGR (łącznie z bydlęciem pracowników) było w tym roku dopiero zbliżone do nasilenia w gospodarce chłopskiej (PGR — 46,2 szt. na 100 ha, gosp. chłop. 46,8 szt.), nieco tylko większa produkcja żywca wołowego (PGR 33 q na 100 ha uż. r., gosp. chłopska 30 q) a dużo jeszcze niższa produkcja mleka (PGR — 47 tys. l, gosp. chł. 62 tys. l.). Przy porównaniu tym należy jeszcze brać pod uwagę znacznie mniejszą w PGR niż u chłopów ilość koni.

Wydaje się, że nadmierne ograniczenie powierzchni zbóż w PGR wynikało w niektórych przypadkach z następującej przyczyny: Użytkiwana w poszczególnych gospodarstwach produkcja zbóż dość ściśle rozliczana i w oparciu o nią są ustalane a następnie dosyć rygorystycznie egzekwowane dostawy zbóż dla państwa. W tej sytuacji gospodarstwa wolą sobie zabezpieczać większe rezerwy paszowe w innych paszach poza zbożami.

O nadmiernym rozszerzeniu w PGR upraw pastewnych kosztem zbóż, występującym szczególnie jaskrawo na niektórych terenach świadczy porównanie powierzchni paszowej²⁾ przypadającej w poszczególnych woj. zjednoczeniach PGR na 1 sztukę dużą inwentarza. Podczas gdy w WZ Poznań przypada 0,5 ha powierzchni paszowej na 1 sztukę dużą, a w WZ Bydgoszcz 0,6 ha, to w WZ Olsztyn, Białystok, Lublin, 1,3 ha, Koszalin Szczecin — 1,1 ha. Przeciętnie we wszystkich PGR przypadało w 1962 r. 0,9 ha powierzchni paszowej na 1 sztukę dużą.

Występujące dość powszechnie braki paszowe w PGR wskazują, że ograniczanie powierzchni roślin pastewnych nie jest sprawą prostą i wszelkie zmiany dokonywane tu być muszą z dużą ostrożnością. Niewątpliwie jednak przy podniesieniu wydajności użytków zielonych i połowych upraw pastewnych oraz przy ogólnej poprawie gospodarki paszowej istnieją w PGR istotne możliwości rozszerzenia powierzchni zasiewów zbóż kosztem roślin pastewnych. Możliwości te nie są jednak wielkie, ponieważ dotychczasowe dysproporcje między arealem paszowym a produkcją zwierzęcą powinny być likwidowane przede wszystkim w drodze znacznego jeszcze rozwoju hodowli. Niemniej wydaje się, że istnieje realna możliwość podniesienia udziału zbóż w PGR do 48—50%, co pozwoliłoby na podniesienie produkcji zbóż w PGR w granicach do 10%, przy czym przyrost ten mógłby być przeznaczony w głównej mierze na zwiększenie dostaw dla państwa.

---

¹⁾ Udział użytków zielonych w ogólnej powierzchni użytków rolnych jest w PGR i w gospodarce chłopskiej prawie jednakowy.

²⁾ Do której zaliczono użytki zielone, rośliny pastewne oraz połowę areалу buraków cukrowych.

Zamiast rozszerzenia powierzchni zbóż ten sam lub jeszcze lepszy efekt dla poprawy bilansu zbożowego może mieć przeznaczenie w PGR części zielonek uzyskiwanych z dotychczasowej powierzchni paszowej na przerób na susz, co pozwoliłoby na ograniczenie spasanania zboża, względnie innych pasz treściwych. W związku z szerokim programem rozwoju suszarnictwa zielonek w PGR prawdopodobnie tą właśnie drogą obok wzrostu hodowli wykorzystane będą mogły być pełniej areale zajęte przez rośliny pastewne.

Plony

Najpoważniejsze rezerwy pozwalające na zwiększenie roli PGR w bilansie zbożowym kraju istnieją w znacznym jeszcze wzroście plonów zbóż.

Podajemy poniżej dwie tabele (nr 4 i nr 5), w których zestawione są główne dane charakteryzujące kształtowanie się plonów zbóż w PGR.

Plony zbóż w PGR w latach 1950—1954 uległy stałemu spadkowi, po wyjątkowo urodzajnym, jak owe czasy roku 1955 i gorszym znów roku 1956; począwszy od 1957 r. rozpoczął się stały i dość równomierny wzrost plonów aż do 1962 r.; pierwsze załamanie nastąpiło dopiero w roku 1963.

Średni przyrost plonów 4 zbóż obliczony według wyrównanego trendu wzrostowego dla lat 1955—1962¹⁾ wynosi dla PGR 64 kg rocznie.

Najsilniej wzrastały plony owsa i jęczmienia (średni roczny przyrost wynikający z trendu ok. 90 kg), następnie pszenicy (67 kg), a najsłabiej żyta (36 kg). Takie kształtowanie się plonów poszczególnych zbóż tłumaczyć należy zapewne następującymi przyczynami. Poprawa agrotechniki jaka niewątpliwie miała miejsce w ostatnich latach w PGR dała największe efekty w zbożach jarych, gdzie terminowość i jakość odgrywa szczególną rolę. Stosunkowo niski wzrost plonów żyta tłumaczyć można zjawiskiem coraz silniejszego ograniczania jego uprawy (udział żyta w strukturze zasiewów spadł z 21% w 1956 r. do 15,4% w 1963 r.) do gruntów i stanowisk najsłabszych. Niewątpliwie też zwiększone nawożenie mineralne w najsłabszym stopniu skierowane zostało na zasiew żyta. Na niski wskaźnik wzrostu plonów żyta w latach 1955—1962 wpłynęły tu szczególnie niepomyślne jego plony w 1962, kiedy to były one najniższe z ostatnich 4 lat, podczas gdy plony pozostałych 3 zbóż były najwyższe.

¹⁾ Wydaje się, że trend obliczony dla tego okresu stosunkowo najlepiej charakteryzuje dynamikę plonów zbóż w PGR w ostatnich latach.

Tabela 4

Plony zbóż w PGR

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Zboże ogółem	14,2	13,0	12,6	10,6	10,5	13,4	11,9	13,4	14,1	15,0	15,8	16,8	17,0	16,7
W tym														
pszenica	15,2	14,7	14,7	12,3	11,1	15,7	13,2	13,6	14,6	17,4	16,7	18,9	19,6	19,1
żyto	14,1	12,8	11,2	9,1	10,3	12,9	11,3	12,9	13,2	14,9	14,3	15,5	13,9	14,2
jęczmień	14,5	13,5	14,7	12,0	10,9	14,4	13,1	14,6	15,9	16,0	18,1	17,9	20,2	18,4
owies	13,6	12,0	12,4	10,6	11,4	11,6	11,9	14,3	12,3	16,3	16,3	16,3	17,7	15,8
ziemniaki	11,7	9,3	10,8	9,3	8,7	10,6	8,8	10,6	12,4	10,9	13,4	14,3	11,2	16,0

Uwaga: do 1957 r. włącznie dane dotyczą plonów w gospodarstwach podległych Min. PGR, a począwszy od 1958 r. wszystkich gospodarstw państwowych podległych i nadzorowanych przez Min. Rolnictwa.

Tabela 5

Plony zbóż w PGR średnie w okresach 4 letnich i przeciętny przyrost roczny wynikający z wyznaczonego trendu w latach 1955—1962

	1951—1954	1955—1958	1959—1962	Sredni przyrost w latach 1955—1962 wg trendu	Srednie odchylenie od trendu %
4 zboża z mieszankami	11,7	13,4	16,2	0,64	3,7
w tym:					
pszenica	14,2	15,1	18,2	0,67	6,7
żyto	11,8	12,8	14,7	0,36	5,9
jęczmień	13,7	14,4	18,1	0,87	4,4
owies	12,2	12,5	15,7	0,90	6,7

Z wyżej przytoczonych względów mimo znacznie wyższych obecnie plonów pszenicy i szybszego tempa ich wzrostu, niebezpieczne byłoby wyciąganie wniosku, że w drodze dalszego organiczania uprawy żyta na rzecz pszenicy można jeszcze w PGR uzyskać wyższy wzrost zbiorów zbóż ogółem. Należy przy tym zwrócić uwagę na bardzo już niski udział żyta w strukturze zasiewów w PGR (w 1963 r. — 15,4%) prawie dwukrotnie niższy niż w całym rolnictwie (28,5%).

Uzyskane w PGR w latach 1955—63 średnie tempo wzrostu plonów 4 zbóż (0,64 q/ha rocznie) jest znacznie wyższe niż w całym rolnictwie, gdzie wynosiło w tym okresie poniżej 0,5 q/ha. Dzięki szybszemu wzrostowi plonów w PGR niż w gospodarce chłopskiej relacje między poziomem plonów w obu tych sektorach uległy znacznej poprawie i w 1962 r. poraz pierwszy od 1950 r. plony zbóż w PGR przekroczyły poziom chłopski. Plony średnie za lata 1955—58 wynosiły w PGR 13,4 q, a u chłopów 14,6 q w latach 1959 — 62 w PGR — 16,2 q, a u chłopów 16,5. Stosunkowo poprawił się zatem z 91,8% do 98,2%.

Szybsze tempo wzrostu plonów zbóż w PGR jest częściowo wynikiem znacznego ograniczenia powierzchni zasiewów kłosowych, a zwłaszcza odpadnięcie od PGR w latach 1957—1960 gruntów najslabszych i najgorzej zagospodarowanych (spadek powierzchni zbóż o 135 tys. ha tj. ok. 15%). W jakim stopniu wyłączenie tych gruntów wpłynęło na wzrost plonów trudno dokładniej ustalić, według orientacyjnych szacunków ocenić jednak można, że pozwoliło to na podniesienie średnich plonów zbóż w PGR o conajmniej 0,7 q/ha.

Należy ponadto uwzględnić fakt znacznie szybszego przyrostu nawożenia zarówno mineralnego jak i obornikowego w PGR niż w całym rolnictwie.

Podajemy poniżej zestawienie obrazujące nawożenie w czystym składniku (NPK) w kg na 1 hektar zasiewów pod zbiory danego roku.

	1955		1962		Przyrost 1955—1962	
	PGR	gosp. chłop.	PGR	gosp. chłop.	PGR	gosp. chłop.
Obornik	33	65	54	73	21	8
Nawozy mineral.	63	31	109	52	46	21
Razem	96	96	163	125	67	29

Ogólny poziom nawożenia (obornikowego i mineralnego łącznie) był w 1955 r. jednakowy w PGR i gospodarce chłopskiej, w 1962 r. nawożenie w PGR było o 38 kg (ok. 30%) wyższe.

Uzyskany w ostatnich latach stosunkowo wysoki wzrost plonów zbóż jest jeszcze ciągle nieproporcjonalny do znacznego zwiększenia dawek nawozowych, co świadczy o istnieniu jeszcze znacznych rezerw dalszego podniesienia plonów w PGR.

O istnieniu tych rezerw świadczy również porównanie poziomu plonów oraz tempa wzrostu plonów w poszczególnych województwach, (tabela 6).

Tabela 6

Plony zbóż według zjednoczeń PGR (q/ha)

	L a t a						Średni przyrost roczny w latach 1955—1962 wg trendu kg/ha	Średnie od- chylenia od trendu *) %
	1961—1964		1955—1958		1959—1962			
	q/ha	%	q/ha	%	q/ha	%		
POLSKA (PGR)	11,7		13,4		16,2		64	3,7
WZ — PGR — ogółem	11,3	100	13,0	100	15,7	100	62	4,0
1. Warszawa	15,1	129,1	18,5	142,3	20,7	131,8	35	8,—
2. Bydgoszcz	13,5	115,3	16,5	126,9	19,3	122,9	70	4,7
3. Poznań	14,9	127,4	17,5	134,6	20,3	129,3	75	7,—
4. Łódź	17,4	148,7	22,9	176,2	24,2	154,8	17	6,—
5. Kielce	15,8	135,0	20,6	158,5	22,9	145,9	47	10,—
6. Lublin	10,0	85,5	11,7	90,0	15,8	100,6	88	16,0
7. Białystok	7,9	67,5	8,0	61,5	11,6	73,9	81	12,—
8. Olsztyn	9,1	77,8	9,6	73,8	11,8	75,2	41	10,—
9. Gdańsk	10,9	93,2	13,0	100,0	16,5	105,1	69	10,—
10. Koszalin	9,8	83,8	11,6	89,2	13,5	86,0	39	5,3
11. Szczecin	9,8	83,8	11,6	89,2	13,5	86,0	39	5,3
12. Zielona Góra	10,4	88,9	12,3	94,6	14,9	94,9	75	11,—
13. Wrocław	13,7	117,1	15,3	117,7	18,9	120,4	86	4,4
14. Opole	16,0	136,8	18,0	138,5	21,2	135,0	70	7,—
15. Katowice	16,9	144,4	19,6	150,8	20,8	132,5	35	5,—
16. Rzeszów	7,1	68,7	9,7	74,6	14,0	89,3	107	3,6

*) błąd standardowy.

Rozpiętość plonów zbóż w poszczególnych zjednoczeniach jest stale dość duża i nie uległa istotniejszemu wyrównaniu.

Dość wyraźnie podciągnęły się tylko województwa lubelskie i gdańskie, w których plony przeliczyły ostatnio już średni poziom dla ogółu wojewódzkich zarządów PGR, zmniejszyły nieco dystans dzielący je od poziomu średniego województwa białostockie, zielonogórskie, i zwłaszcza rzeszowskie (tu największy odsetek gruntu wyłączono z gospodarki rolnej PGR). Tak dużą rolę odgrywające w całości gospodarki

PGR województwa — koszalińskie, szczecińskie i olsztyńskie, mają ciągle jeszcze plony bardzo niskie, znacznie odbiegające od przeciętnych. Mimo istniejących w tych województwach możliwości podniesienia plonów, średni roczny przyrost plonów wynikający z wyrównanego trendu w latach 1955—62 jest stosunkowo niski, dużo niższy od przeciętnego dla całości PGR. O wielkim wpływie, jaki wywierają niskie plony w tych województwach na średnie plony w całym PGR wskazuje następujące porównanie. O ile by np. w 1961 r. wyłączyć te 3 województwa przy obliczaniu średnich plonów zbóż w PGR — to plony te wzrosłyby z 16,8 q do 19,6 q/ha, a więc o 2,8 q.

Charakterystyczne jest, że stosunkowo niski trend wzrostowy wykazały również województwa łódzkie (17 kg) oraz warszawskie i katowickie (35 kg), które miały już w poprzednich okresach poziom najwyższy — przewaga tych województw nad innymi znacznie zmalała. Wskazywać by to mogło, że w dotychczasowych warunkach już przy niezbyt wysokich plonach — ok. 20 q z hektara lub niewiele ten poziom przekraczających uzyskanie dalszej wyraźniejszej poprawy jest już trudniejsze.

Wahania w plonach zbóż mierzone średnim odchyleniem od trendu nie wykazują większej prawidłowości. Stosunkowo małe wahania plonów wykazują zarówno niektóre województwa o niskim ich poziomie jak szczecińskie i koszalińskie, jak i o wysokim poziomie — bydgoskie, wrocławskie.

Przechodząc następnie do porównania plonów w PGR i w gospodarce chłopskiej należy stwierdzić że poprawa stosunku plonów zbóż w PGR do plonów w gospodarce chłopskiej który wzrósł średnio z 91,8% w latach 1955/58 do 98,2% w latach 1959/62 nie było zjawiskiem powszechnym. W ośmiu województwach plony w PGR wzrosły szybciej niż w gospodarce chłopskiej, w trzech prawie jednakowo, w pięciu natomiast a mianowicie łódzkim, krakowskim, wrocławskim, opolskim i katowickim postęp w gospodarce chłopskiej był większy. W województwach łódzkim, katowickim i koszalińskim jest to wynikiem niewielkiego wzrostu plonów w PGR a we wrocławskim i opolskim szczególnie dużego postępu w gospodarce chłopskiej. I w pierwszym i drugim okresie w 8 województwach plony w PGR były wyższe, a w pozostałych niższe, z tą tylko zmianą, że w drugim okresie z grupy województw o wyższych plonach w PGR wypadło woj. opolskie a weszło lubelskie.

Należy tu jednak zwrócić uwagę na konieczność dużej ostrożności przy porównaniu plonów w PGR i w gospodarce chłopskiej, zwłaszcza gdy porównuje się nie tylko dynamikę plonów ale ich bezwzględny poziom. Różne sposoby ustalania plonów w PGR i w gospodarce chłopskiej powodują, że plony te nie są ze sobą ściśle porównywalne.

Trudno jest dokładniej sprawdzić, czy i jak ustalone przez PIP plony w gospodarce chłopskiej odbiegają od rzeczywistych. Wydaje się natomiast prawie pewne, że plony w PGR oparte na sprawozdaniach z omłotów są w mniejszym lub większym stopniu zanizone. W PGR nie zalicza się do zbiorów nie tylko strat poniesionych w czasie żniw ale i strat powstałych w stertach i stodołach do czasu oddania wymłóconego zboża do magazynu. Ponadto, ze względu na konieczność wyliczenia się z magazynowanego zboża, niewątpliwie ilości zapisane w książkach magazynowych są często niższe od faktycznych. Nie musi to być spowodowane zwykłą nieuczciwością ale również chęcią uniknięcia manka magazynowego, zapewnienia sobie większej ilości ziarna na paszę itp.¹⁾ Bardzo prawdopodobne jest że podane przyczyny mogą wpływać na obniżkę statystycznych plonów w PGR w granicach kilku procent co przy zbożach stanowi ok. jednego kwintala z hektara.

Po omówieniu zmian jakie zachodziły w PGR w powierzchni i plonach przedstawimy teraz kształtowanie się produkcji zbóż i jej rozdysponowanie. Zagadnienie to ilustruje tabela 6 w aneksie.

Zbiory zbóż w PGR uległy w ostatnich latach niewielkim zmianom z bardzo słabo zaznaczoną tendencją wzrostową. Silny spadek powierzchni niwelował stały wzrost plonów. W roku bieżącym według tymczasowych szacunków (II ocena PIP) wzrost zbiorów zbóż będzie nieco większy niż w latach poprzednich, przy czym wzrost zbiorów poraz pierwszy od szeregu lat nastąpi mimo spadku plonów, dzięki dość istotnemu wzrostowi powierzchni zbóż.

Spasanie zbóż

Na dość ustabilizowanym poziomie utrzymywało się zużycie zbóż na paszę stanowiące od 26,1—29,8% ogólnych zbiorów. Odsetek ten jest znacznie niższy niż w gospodarce chłopskiej, gdzie na pasze przeznaczają się np. w 1962 r. ok. 53% zbiorów. Wzrost dostaw zbóż dla państwa z PGR jest wynikiem przede wszystkim ograniczenia sprzedaży pracownikom, oraz zwiększającym się zakupem przez PGR pasz treściwych i ziarna siewnego. Produkcja towarowa netto uległa ostatnio nawet dość istotnemu zmniejszeniu z 508 tys. ton (39,1% zbiorów) w 1958/59 do 367 tys. t. (21,1% zbiorów) w 1962/63 r.

---

¹⁾ Dotychczas nie było żadnych bodźców materialnych do podnoszenia plonów na możliwie wysokim poziomie. Sytuacja ta może ulec dopiero po pewnej zmianie począwszy od roku bieżącego w związku z wprowadzeniem funduszu premiowego, którego wysokość uzależniona jest w produkcji roślinnej wyłącznie od poziomu plonów.

Dla szczegółowej analizy rozdysponowania zbóż w PGR podajemy bilanse poszczególnych zbóż zamieszczone w aneksie.

Jak wynika z tych bilansów udział produkcji towarowej w produkcji globalnej zarówno pszenicy jak i żyta jest w PGR bardzo wysoki, osiągnął już praktycznie biorąc swoje maksimum. Niecałe 10% pszenicy i ok. 12% żyta przeznaczone na spasanie, są to poślady (których ilość, przy przeznaczeniu znacznej części zbiorów na ziarno siewne, musi być odpowiednio większą) oraz pewne ilości ziarna z różnych względów nie nadającego się do konsumpcji (porośnięte, spleśniałe itp.). W gospodarce chłopskiej procent spasanego ziarna zbóż chlebowych jest wyższy, w 1961/62 np. wyniósł dla pszenicy ok. 30%, a dla żyta ponad 53%.

Nie ma zatem narazie praktycznych możliwości istotniejszego zwiększenia z PGR dostaw zbóż chlebowych przy dostarczeniu większej ilości przydziału pasz treściwy. Tą drogą można by uzyskać, o ile by to było celowe, pewne dodatkowe ilości jęczmienia, którego przeznaczone było na paszę ostatnio ok. 36% zbiorów. Zmniejszając jednak odsetek spasanego jęczmienia nawet do połowy można by zwiększyć dostawy z PGR tylko o ok. 50 tys. ton. Należy ponadto zaznaczyć, że wobec stosunkowo korzystnego bilansu białkowego w PGR i występujących często braków pasz węglowodanowych, dostarczenie większych ilości pasz wysokobiałkowych może przynieść stosunkowo mniejszą niż u chłopów oszczędność spasanego zboża.

Mimo że w PGR przeznaczają się na spasanie znacznie mniejszy odsetek zboża niż w gospodarce chłopskiej, co pozwala na dość wysoką towarowość, zużycie ziarna oraz przemysłowych pasz treściwych w stosunku do uzyskiwanej produkcji zwierzęcej jest stosunkowo wysokie.

Dla oceny zużycia pasz treściwych z PGR zestawiono tu zapotrzebowanie tych pasz w poszczególnych latach, obliczone według norm niezmiennych, z faktycznym zużyciem tych pasz.

Dla obliczenia zapotrzebowania zastosowaliśmy normy przyjmowane w Komisji Planowania do obliczania bilansów paszowych dla PGR. Normy te są następujące:

- 1) Krowy mleczne — na każdy litr mleka powyżej 1700 l od jednej krowy — 0,33 kg paszy treściwej.
- 2) Pozostałe bydło — 350 kg paszy na 1 szt. rocznie (w ostatnich latach odpowiada to 230—240 kg paszy treściwej na 100 kg przyrostu żywca wołowego).
- 3) Trzoda chlewna
  - a) na 1 maciorę 8,1 q
  - b) na przyrost 100 kg żywca — 240 kg (tuczniaki) 250 kg (bekony).Przeliczając całą paszę treściwą dla trzody na produkcję żywca wypada na 100 kg żywca — ok. 345 kg paszy.

4) Owce — 0,6 q na 1 sztukę.

5) Konie — 14,3 q na 1 sztukę.

Zapotrzebowanie dla drobiu, ryb, zwierząt futerkowych określa się ryczałtowo — w ostatnich latach na poziomie 40—50 tys. ton rocznie.

W zestawieniu z normami stosowanymi przy obliczaniu bilansów paszowych w całym rolnictwie normy dla PGR przedstawiają się następująco:

	Całe rolnictwo	PGR
Krowy mleczne (wyd. 2400 l) na 1 szt.	252 kg	231 kg
Żywiec wołowy na produkcję 100 kg	92 kg	230—240 kg
Żywiec wieprzowy na produkcję 100 kg	260 kg	345 kg
Owiec na 1 szt.	35 kg	60 kg
Konie „ „ „	930 kg	1430 kg

Jak wynika z powyższego zestawienia normy zużycia pasz treściwych stosowane przy obliczaniu bilansów paszowych są dla PGR na ogół (z wyjątkiem krów mlecznych) znacznie wyższe, niż dla całego rolnictwa.

Stosowanie tych wyższych norm ma na celu przybliżenie niezmiennych norm teoretycznych do faktycznych dawek pasz treściwych stosowanych w PGR, na ogół znacznie wyższych niż w gospodarce chłopskiej. Mimo przyjęcia tych wyższych norm faktyczne zużycie pasz treściwych jest w PGR znacznie wyższe od teoretycznie obliczonego zapotrzebowania w ostatnich latach o ok. 100 tys. ton. Ilustruje to tabela 6.

Podobne obliczenia dokonane dla całego rolnictwa wykazują, że tu teoretycznie obliczone zapotrzebowanie pasz treściwych jest dość zbliżone do faktycznego zużycia tych pasz. Ilustruje to tabela 7.

Jak wynika z powyższego zestawienia faktyczne zużycie pasz treściwych w całym rolnictwie odpowiada w przybliżeniu zapotrzebowaniu obliczonemu według norm teoretycznych. Nie wiadomo w jakiej mierze normy teoretyczne zgodne są z faktycznym stanem rzeczy w odniesieniu do poszczególnych rodzajów zwierząt. Nie mniej jednak można uznać, iż jako całość nie odbiegają one od rzeczywistości. Przyjęte normy dla PGR, choć znacznie wyższe od średnich dla całego rolnictwa, są w istocie jeszcze zbyt niskie, a zatem zużycie pasz treściwych w przeliczeniu na 1 sztukę zwierząt względnie na jednostkę produkcji jest w PGR w rzeczywistości jeszcze wyższe niż by to wynikało z norm przyjętych dla obliczenia zapotrzebowania pasz.

Dla zdania sobie sprawy w jakiej mierze produkcja zwierzęca w PGR jest bardziej „zbożochłonna”¹⁾ niż w całym rolnictwie podaliśmy jeszcze teoretyczne zapotrzebowanie pasz treściwych obliczone według norm

¹⁾ Pod tym pojęciem rozumie się zużycie zbóż i innych pasz treściwych na jednostkę produkcji zwierzęcej.

Tabela 7

Zapotrzebowanie i zużycie pasz treściwych w PGR

	Norma	1960/61		1961/62		1962/63		1963/64		
		kg	tys. t.	%	tys. t.	%	tys. t.	%	tys. t.	%
Zapotrzebowanie*)										
Bydło ogółem			265	36,4	317	41,0	321	42,8	336	43,6
w tym: krowy mleczne	szt.		109	15,0	117	15,1	87	11,6	89	11,5
pozostałe bydło		350	350	21,4	200	25,9	234	31,2	247	52,1
Trzoda — żywiec wieprzowy	100 kg	345	197	27,1	204	26,3	186	24,8	198	25,7
Owce	żywca									
Konie	1 szt.	60	20	2,7	21	2,7	21	2,8	20	2,6
Drób, ryby, zwierzęta futerkowe		1430	206	28,3	192	24,8	177	23,6	166	21,6
Ogółem			40	5,5	40	5,2	45	6,0	50	6,5
Zużycie			728	100%	774	100%	750	100%	770	100%
Zboża własne			389	47,3	356	44,5	353	41,7	365	42,5
Strączkowe			28	3,4	35	4,4	35	4,2	35	4,1
Pasze od państwa			405	49,3	409	51,1	458	54,1	460	53,4
Ogółem			822	100%	800	100%	846	100%	861	100%
Nadwyżka zużycia			94		26		94			
Stosunek zużycia do zapotrzebowania			112,9%		103,4%		112,8%		111,8%	

*) W 1960/61 przy mleczności 2590 l — 290 kg, w 1961/62 — 2586 l — 290 kg, 1962/63 — 2345 l — 210 kg 1963/64 — 2345 l — 210 kg.

Tabela 8

Zapotrzebowanie i zużycie pasz treściwych w całym rolnictwie i w PGR
(w tys. ton)

	1960/61	1961/62	1962/63
Całe rolnictwo			
1) Teoretyczne zapotrzebowanie pasz treściwych	10,277	14,428	9,685
2) Zużycie pasz treściwych	10,483	10,986	9,668
3) Stosunek 2 : 1	102,0	105,4	99,8
PGR			
1) Teoretyczne zapotrzebowanie pasz treściwych oblicz. wg specjalnych norm PGR	728	774	750
2) Teoretyczne zapotrzebowanie pasz treściwych obliczone wg norm całego rolnictwa*)	550	554	526
3) Zużycie pasz treściwych	822	800	846
4) Stosunek 3 : 1	112,9	103,4	112,8
5) Stosunek 3 : 2	149,5	144,4	160,8

*) Z wyj. norm dla koni i owiec, gdzie ze względu na większą wagę i wykorzystanie przyjęto dla PGR normy o 30% wyższe.

całego rolnictwa. Z zestawienia w ten sposób obliczonego zapotrzebowania z faktycznym zużyciem pasz treściwych w PGR wynika, że normy przyjęte dla całego rolnictwa przekraczane są w PGR ogółem o ok. 50%.

Można by zatem sądzić, że obecna ogólna „zbożochłonność” produkcji zwierzęcej w PGR jest prawie półtorakrotnie wyższa niż w gospodarce chłopskiej.

O dużej „zbożochłonności” produkcji zwierzęcej w PGR w jeszcze silniejszej mierze świadczą dane dotyczące gospodarstw objętych rachunkowością prowadzone pod kontrolą I.E.R.

Szczegółowe porównanie norm zużycia pasz przyjmowanych do bilansów ogólnokrajowych i PGR z danymi IER nie jest możliwe ze względu na inny w większości przypadków sposób obliczania. Niemniej można tu uzyskać dodatkowe naświetlenie tego zagadnienia.

Podajemy niżej niektóre dane dotyczące zużycia pasz treściwych według danych I.E.R. — dla PGR (rednie za lata 1958/59—1961/62) i dla gospodarstw chłopskich (za lata 1958/59—1960/61).

Konie — na 1 szt. PGR — 15,2 q — gospodarka chłopska — 8,6 q	
Bydło — PGR — na 1 krowę (przy mleczności 2745 l)	— 5,6 q
na 1 jałówkę	— 3,1 q
gosp. chłopska na 1 sztukę statystyczną ogółem	— 1,5 q
Trzoda PGR na 100 kg przyrostu żywca wieprzowego	— 4,0 q
gosp. chłopska na 100 kg produkcji żywca wieprz.	— 1,9 q

Liczby te wskazują że normy przyjmowane w krajowych bilansach paszowych są w gospodarce chłopskiej zbliżone do zużycia pasz wykazywanego przez IER, a w PGR znacznie niższe. Dane te potwierdzają zatem w pełni wniosek wyciągnięty uprzednio z zestawień bilansowych, wykazujących zrównoważenie zapotrzebowania i pokrycia pasz treściwych w całym rolnictwie oraz nadwyżki zużycia w PGR.

Porównanie danych IER dotyczących PGR i gospodarki chłopskiej wskazywałoby, że zużycie pasz treściwych na jedną sztukę względnie jednostkę produkcji jest w PGR prawie 2-krotnie wyższe, a więc proporcje układają się tu dla PGR nieco mniej korzystnie niż to wynika z krajowych bilansów paszowych .

Gospodarka nasienna

Plan oceny roli PGR w krajowym bilansie zbożowym nie może się ograniczyć do analizy bezpośrednich dostaw zbóż z PGR i ich udziału w ogólnych zasobach państwowych. PGR odgrywają ponadto poważną rolę, jako główny producent i dostawca kwalifikowanego ziarna siewnego, co odgrywa niewątpliwie wielką rolę we wzroście plonów zbóż w całym rolnictwie.

W tabeli 8 podajemy niektóre dane charakteryzujące rolę PGR w produkcji i dostawach ziarna siewnego.

Tabela 9

Produkcja i dostawy zbóż siewnych kwalifikowanych

		1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
Produkcja									
elita i oryginały									
ogółem	tys. t	58,9	61,4	54,5	79,1	48,2	53,7	70,6	86,0
w tym PGR	„	55,3	55,6	50,0	70,5	38,3	45,9	64,9	80,6
udział PGR	%	93,9	90,6	91,7	89,1	79,5	85,5	91,9	93,7
Skup									
zboż siewnych									
ogółem	tys. t	56,1	43,5	41,2	62,4	61,1	104,1	121,6	136,5
w tym z PGR	„	46,7	37,3	37,1	53,5	55,3	102,3	118,1	133,9
udział PGR	%	83,2	85,7	90,0	85,7	91,5	98,3	97,1	98,1
Zakup zbóż siewnych									
przez PGR	tys. t	—	—	—	—	0,4	31,0	48,0	48,0
Dostawy z PGR netto	„					55,5	71,3	70,0	85,9
Zboża z PGR na wymianę sąsiedzka	„							44,6	67,8

W PGR skoncentrowane jest ok. 90% produkcji elit i oryginałów zbóż, przy czym w ostatnich latach przy ogólnym zwiększeniu produkcji, udział PGR wyraźnie wzrasta. Produkcja materiału siewnego wyższych stopni kwalifikacyjnych jest zresztą niemal wyłączną domeną gospodarstw państwowych, ponieważ poza PGR Min. Rolnictwa produkuje go gospodarstwa podległe innym resortom i tylko w bardzo ograniczonej ilości spółdzielnie produkcyjne.

Dostawy zbóż siewnych dla państwa (oryginały i pierwsze odsiewy) bardzo poważnie w ostatnich latach wzrosły, co wiąże się z rozszerzonym programem nasiennym. Wzrósł również udział PGR, które stały się tu prawie monopolistami.

Należy jednak zwrócić uwagę, że wielki wzrost dostaw zbóż siewnych z PGR, jaki miał miejsce w ostatnich latach nie jest równoznaczny z równie dużym zwiększeniem zaopatrzenia w materiał siewny gospodarki chłopskiej, ponieważ począwszy od 1960 r., poważna ilość zbóż siewnych dostarczonych do aparatu skupu, PGR z powrotem zakupują na swoje potrzeby. Wynika to częściowo z systemu dotowania dostaw zbóż siewnych z PGR, dzięki czemu niektóre obroty ziarnem siewnym między poszczególnymi gospodarstwami PGR, które dawniej przeprowadzane były poza aparatem handlowym obecnie dokonywane są przy pośrednictwie, nieraz zresztą tylko formalnym tego aparatu.

Niemniej jednak nawet po odliczeniu ziarna siewnego, które PGR nabyły na swoje potrzeby, dostawy z PGR netto, co odpowiada dostawom PGR dla gospodarki chłopskiej, wzrosły bardzo silnie i stanowią poważny czynnik w podnoszeniu produkcji zbóż w gospodarce chłopskiej.

Poza zbożem siewnym dostarczonym przez PGR chłopom za pośrednictwem aparatu handlowego, dość istotną i rosnącą rolę odgrywa ponadto zboże nabywane przez chłopów w PGR w ramach wymiany sąsiedzkiej, która w 1962/3 r. objęła ogółem ok. 68 tys. ton. Łącznie zatem chłopci uzyskali w 1962/3 r. ponad 150 tys. ton ziarna siewnego z PGR, co pozwoliło na zasiew ok. 1 mln ha to jest ok. 1/8 ogólnego areału zbóż chłopskich.

Reasumując stwierdzić trzeba co następuje. Rola PGR w dostawach zbóż dla państwa zarówno brutto jak i netto jest znaczna i miała ostatnio tendencję rosnącą.

Duży udział PGR w dostawach zbóż wynika jednak w głównej mierze ze stosunkowo jeszcze mało rozwiniętej hodowli, dokonane przeto muszą być duże wysiłki, aby przy dalszym rozwoju produkcji zwierzęcej PGR mogły utrzymać swą rolę dużego dostawcy zbóż. Wydaje się to możliwe, dzięki istnieniu jeszcze w PGR znacznych rezerw w postaci:

- 1) dużych, niedostatecznie jeszcze wykorzystanych powierzchni roślin pastewnych i użytków zielonych,
- 2) możliwości dalszego stosunkowo szybkiego podniesienia plonów,
- 3) oszczędniejszej gospodarce paszami treściwymi.

Przy obecnie stosowanych w PGR dawkach pasz treściwych, produkcja zwierzęca w PGR jest znacznie bardziej „zbożochłonna” niż w gospodarce chłopskiej. Zjawisko to jest częściowo uzasadnione obiektywnymi warunkami wielkotowarowej produkcji, jednak w znacznym stopniu wynika z jeszcze niedostatecznego zracjonalizowania gospodarki paszowej w PGR i ogólnego nadmiernego zużycia pasz na jednostkę produkcji zwierzęcej.

Dotyczy to zwłaszcza hodowli trzody, dlatego też przed znaczniejszym rozszerzeniem tej hodowli w PGR konieczne jest dokonanie dużego wysiłku w kierunku racjonalizacji tej hodowli ze szczególnym uwzględnieniem lepszego wykorzystania pasz.